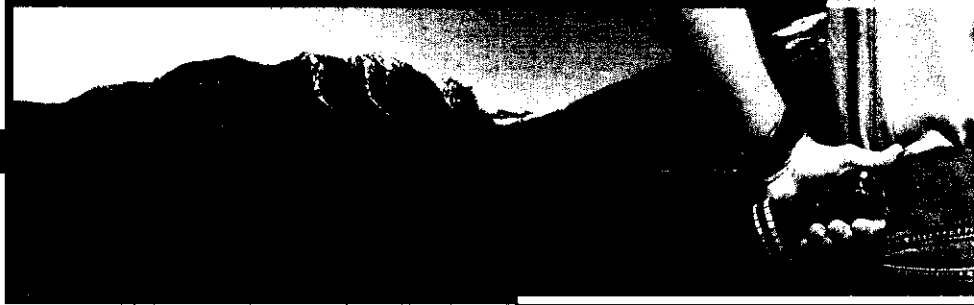

گونه شناسی فیلم
مستند گونه شناسی
فیلم مستند
صنعتی

پیشانی
پناه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دکتر احمد ضابطی جهرمی

مستند متنوع‌اند، اما در پنج ویژگی کلی و اصلی زیر خلاصه می‌شوند:

۱. فیلم (مستند) باید از یک موضوع حقیقی، به شیوه‌ای «غیردراماتیک» (بدون استفاده از بازیگر حرفه‌ای، بدون صحنه‌آرایی و دکورسازی، بدون گریم و...) حکایت کند.
۲. رویداد آن باید در عالم واقع جریان یابد (فضایی واقعی و نه ساختگی) داشته باشد.

۳. واقعیت را نباید بازآفرینی کند (اگرچه در این مورد خاص، اختلاف نظرهای زیادی وجود دارد و اعتبار این اصل برای عده‌ای از نظریه‌پردازان سینمای مستند و مستندسازان، محل تردید است).

۴. عینیت (Objectivity) را باید هدف قرار دهد.
۵. مهم‌تر از همه (و شاید سخت‌ترین آن‌ها در دستیابی) نزدیک شدن تا حد ممکن به واقعیت است، به نحوی که منشأ و زمینه شکل‌گیری واقعیت به نمایش درآید.

مانع اصلی در تأمین این آخرین ویژگی در یک فیلم مستند، عوامل تحریف‌کننده‌ای است که از ماهیت فناوری و ساختار فنی ابزارها مثلاً عملکردهای مکانیکی - فنی دوربین و عدسی‌ها، تأثیرات ناشی از فنون تدوین و صدا، ناشی می‌شود. از این دیدگاه، فیلم مستندی که بتواند واقعیت مکان و زمان یک رویداد واقعی را به‌طور جامع و بی‌خدشه به‌نمایش درآورد، وجود ندارد. به عبارت دیگر، رسانه (مدیوم) نمی‌تواند در مقام منتقل‌کننده واقعیت قرار گیرد. از ژان‌لوگ گودار، نقل شده که: فیلم نمایش واقعیت نیست، بلکه واقعیت نمایش است.

بنابراین می‌توان گفت که رسانه‌های مختلف واقعیت‌های متفاوتی را نشان می‌دهند و یا دست‌کم، ابعاد معینی از واقعیت را می‌توانند به نمایش درآورند. با توجه به ویژگی‌هایی که در بالا برای شناسایی فیلم مستند

هدف و چکیده مقاله

هدف این مقاله، معرفی زیرگونه‌های فیلم مستند صنعتی و شناسایی ویژگی‌های آن‌ها، با توجه به نتیجه‌بندی‌هایی است که برای فیلم‌های مستند می‌توان انجام داد. در این مقاله زیرگونه‌های متنوع فیلم مستند صنعتی از طریق «تقسیم‌بندی موضوعی» با توجه به اهداف و کاربردهای آن‌ها طبقه‌بندی و معرفی شده‌اند.

یکی از راه‌های معمول در شناسایی و تعریف فیلم مستند، پی‌بردن به ویژگی‌های آن از طریق مقایسه با دیگر انواع فیلم (فیلم‌های داستانی یا روایی، تخیلی، تجربی پیش رو یا آوانگارد) است.

اما مقدماً باید به این پرسش پاسخ داد که فارغ از شیوه‌مقایسه، آیا می‌توان ماهیت خود فیلم مستند را به‌طور مستقل، شناسایی کرد؟ به عبارت دیگر چگونه می‌توان پی برد که یک فیلم خاص مستند است یا مستند نیست؟ چه ویژگی‌هایی از یک فیلم، «مستند» می‌سازد؟ چه عناصر و چه ویژگی‌هایی اگر در یک فیلم مشاهده و یا جمع شوند آن را به یک «فیلم مستند» تبدیل می‌کنند؟

بر اساس هدف مقاله، باید گفت که ویژگی‌های فیلم

ساخته شود، «مستند جنگی» نامیده می‌شود. حال ممکن است یک فیلم مستند به علل و عوامل بروز یک جنگ و یا نتایج آن پردازد، فیلم دیگری به منظور تبلیغ و تهییج سربازان درگیر جنگ و یا یک ملت جنگ‌زده (در جریان جنگ) تولید شود و یا فیلم مستند جنگی دیگری هدفش ترساندن دشمن یا محکوم کردن او باشد و یا مستندی سال‌ها بعد با استفاده از مواد باقیمانده در بایگانی‌های فیلم، تدوین و تولید شود؛ همه این‌ها فیلم مستند جنگی نامیده می‌شوند. در حالی‌که ساختارشان، علیرغم موضوع‌شان، و تکنیک یا شیوه تولیدشان، با هم می‌تواند بسیار متفاوت باشد. بنابراین «شکل و ساختار» که مرتبط با سبک (style) یک مستند است، را نیز می‌توان محور تقسیم‌بندی انواع مستند قرار داد. یعنی شناسایی شیوه‌ای که ایده فیلم با توسل به تکنیک کمی خاص در تصویر، تدوین و صدا، بیان می‌شود. در مجموع، تکنیک‌های شکلی یا ساختارهای سمعی - بصری که مستندساز برای بیان دیدگاه و تلقی خود از یک ایده با یک موضوع واقعی به‌کار می‌گیرد، مورد شناسایی قرار می‌گیرد. بر این اساس می‌توان تکامل شکل یا پیچیدگی‌ها و ظرایف ساختاری را محور تقسیم‌بندی فیلم مستند قرار داد - در «تقسیم‌بندی ساختاری» انواع مستند، مقوله «شکل سینمایی» از فیلم مستند خبری به مستند گزارشی و از مستند گزارشی به سوی مستندهای تجریدی - توصیفی یا شکل‌گرا، دائماً رو به پیچیدگی و یا تکامل (ظرافت) بیش‌تری است.

حال با رویکرد به تقسیم‌بندی موضوعی، زیرگونه‌های فیلم مستند صنعتی را بر اساس هدف و کاربردهای‌شان، به‌شرح زیر طبقه‌بندی و معرفی می‌کنیم:

۱. مستندهای کارآموزی و یا آموزشی: این زیرگونه به‌منظور فراگیری و یا با هدف ارتقای مهارت فنی کارکنان

برشمردیم؛ این گونه فیلم را می‌توانیم:

الف: از طریق موضوع‌هایش.

ب: اهداف، دیدگاه و رویکردهایش.

ج: شکل و ساختارش

د: شیوه‌ها و تکنیک‌های تولیدش.

ه: نوع تجربه‌ای که به مخاطب انتقال می‌دهد، طبقه‌بندی کنیم.

برای طبقه‌بندی و گونه‌شناسی انواع فیلم‌های مستند، از جمله مستند صنعتی، در این‌جا از دو ملاک موضوع و هدف (کاربرد) استفاده می‌کنیم. زیرا موضوع (تقسیم‌بندی موضوعی) و نیت یا هدف هر یک می‌توانند در تفکیک یک زیرگونه از زیرگونه دیگر مستند به‌کار آیند. به‌عبارت دیگر معلوم کردن این‌که یک فیلم مستند با موضوع خاص، برای چه منظور و یا چه کاربردهایی ساخته شده است. از این دیدگاه، باید دید که فیلم توسط فیلم‌ساز و یا مخاطب چگونه به‌کار گرفته می‌شود و یا به چه کار او می‌آید؟ از این رو گونه‌شناسی موضوعی که شیوه‌ای معمول و سنتی (و حتی تاریخی) در طبقه‌بندی انواع مستند است، هم‌چنان کارایی دارد - اگرچه در جنبه‌هایی دقیق نیست و معایبی نیز دارد.

بر این اساس، مثلاً تقسیم‌بندی موضوعی انواعی چون مستند ورزشی، مستند پژوهشی، مستند آموزشی، مستند جنگی، مستند قوم‌شناسی، مستند تبلیغی، مستند صنعتی و... را داریم.

در تقسیم‌بندی موضوعی فیلم‌های مستند - که تقسیم‌بندی غیرساختاری و نامحدود است - آثار مستند نه فقط بر پایه موضوع، بلکه بر پایه اهداف و کاربردهای‌شان تقسیم‌بندی می‌شوند، مثلاً هر فیلم مستندی که درباره جنگ، هر جنگی (چه منطقه‌ای، چه ملی و چه جهانی)

میدانی این نوع تجربه و نتایج عملی یا کاربردی آن را تصویر یا اعلام می‌کند. نمونه‌ها: محاسبه احتمالات در شکل‌ریزش قطرات آب (۱۹۸۵) (تولد شبکه تلویزیونی ZDF آلمان)، جهان‌انشتین (۱۹۹۰)، اختراع مرگبار: تی‌ان‌تی (تولیدات شبکه تلویزیونی BBC) و دنیای نانو (از تولیدات (NHK).

۳. مستند معرف یک فرایند صنعتی و علمی: هدف این زیرگونه مستند، آشنا کردن مخاطب با یک فرایند صنعتی، مثلاً نحوه تولید یک محصول، مراحل تولید یک ماده خاص یا نحوه ساخت آن است. فرضاً نمایش چگونگی تولید فولاد، لامپ، لاستیک خودرو و یا آهن اسفنجی و نظایر آن‌ها. این زیرگونه از مستندهای صنعتی، بیش‌تر روی فعل و انفعالات و یا روی خط تولید متمرکز است و طی آن، توالی و ترتیب انجام کار دستگاه‌ها به کارکنان فنی و تبدیلات مواد را در مسیر خط تولید یک محصول، به‌نمایش می‌گذارد. نمونه‌ها: فرایندهای پالایشگاه نفت (۱۹۵۰) ساخته دنیس سیگالر (تولید شرکت نفتی - صنعتی شل)، گفتگمانی درباره شیشه (۱۹۵۸) ساخته برت هانسترا، اجرای نقشه راه آهن ۶۸ (۱۹۵۳) ساخته لویی فان خاسترن، گربه وحشی (فرایند حفاری چاه نفت) (۱۹۵۳) ساخته برت هانسترا، و نمونه‌های ایرانی: نحوه سوخت‌گیری هواپیما (۱۳۳۹) ساخته دکتر هوشنگ کاووسی، موج و مرجان و خارا (۱۳۴۹) ساخته آلن پندری و ابراهیم گلستان، گاز، آتش، باد (۱۳۶۴) و طرح گناوه (۱۳۶۶) از ساخته‌های کامران شیردل، گاز، از استخراج تا مصرف (۱۳۶۹) ساخته ابوالحسن قاسمی و از گندم تا قارچ (۱۳۸۳) ساخته الناز ناصحی (نمایش در بخش فیلم‌های مستند صنعتی سومین جشنواره جهانی فیلم کوتاه اصفهان - اردیبهشت ۱۳۸۴) و تا چراغی روشن شود (۱۳۸۲) ساخته خسرو سینایی.

یک کارگاه، یک کارخانه و یا یک مجتمع صنعتی ساخته می‌شود. مثلاً آموزش عملی نحوه برق‌کشی، لوله‌کشی، تعمیر و نگهداری یک دستگاه و یا جوشکاری دو قطعه فلز. در این نوع مستند که مخاطبان خاصی دارد، فیلم ضمن دادن آگاهی فنی و یا عملی در مورد چگونگی و ترتیب انجام کاری و یا نحوه به‌کارگیری انواع تجهیزات و ابزارها، جنبه‌ای از یک فعالیت صنعتی را تصویر می‌کند و فیلم نهایتاً چیزی را به‌توان فنی - اجرایی کارکنان یک رشته خاص از صنعت (مخاطبان) می‌افزاید. به‌طور کلی این نوع فیلم سطح شناخت فنی - عملی کارکنان را در انجام امور فنی و یا آشنایی با طرز کار یک دستگاه و یا یک مکانیسم فنی افزایش می‌دهد. نمونه‌ها: اصول پرواز و هدایت هواپیما (۱۹۴۷) ساخته گراهام تارپ، هواپیما چگونه پرواز می‌کند (۱۹۶۰) (در هر دو از تولیدات شرکت نفتی - صنعتی شل) و نمونه ایرانی: دنیای گسترده جوش (۱۳۸۳) ساخته فیما امامی و رضا دریانوش (که در سومین جشنواره جهانی فیلم کوتاه اصفهان، بخش فیلم‌های منتخب صنعتی، به‌نمایش درآمد).

۲. مستندهای پژوهشی یا تحقیقاتی: این نوع مستند با هدف پاسخ به یک یا چند پرسش نظری که در یک فرضیه علمی مطرح است و اثبات آن می‌تواند به نتایج عملی در عرصه اختراعات و فناوری بیانجامد، ساخته می‌شود. فرضاً پژوهش در چگونگی دست‌یابی به دقت‌های فنی بالا در تولید محصولات صنعتی مرغوب‌تر با کارایی بیش‌تر؛ یا مثلاً معلوم کردن نتیجه تولید ساچمه‌های بلبرینگ در شرایط بی‌وزنی، در مقایسه با شرایط جاذبه. فرضیه می‌خواهد اثبات کند که ساچمه‌هایی که در شرایط بی‌وزنی ساخته می‌شوند، گردتر از ساچمه‌هایی هستند که در شرایط جاذبه به تولید می‌رسند. فیلم، پژوهش آزمایشگاهی و

۴. مستندهایی که صاحبان صنایع از طریق حمایت‌های مالی به سینمای مستند برای کسب تشخیص فرهنگی تولید می‌کنند: آن‌ها در مواردی با دعوت یا با استخدام یک مستندساز خلاق و مشهور، از این طریق، به بالندگی هنر مستندسازی یاری می‌رسانند و گاه نیز زمینه‌خلق یک شاهکار مستند را فراهم می‌آورند. نمونه‌ها: دنیای رقابت (۱۹۵۵) ساخته برت هانسترا (تولید شرکت شل)، داستان لویزیانا (۱۹۴۸) ساخته رابرت فلاهرتی (تولید شرکت استاندارد اوپل نیوجرسی)، سرود استیرن (۱۹۵۸) ساخته آلن رنه و بریتانیای صنعتی (۱۹۳۳) ساخته فلاهرتی و جان گریسون.

۵. مستندهای تجریدی و شکل‌گرا: این فیلم‌ها زیبایی‌های صنعت را به‌نمایش می‌گذارند و یا صنعت را به کمک تأثیرات زیبایی‌شناسی (شکل هنری) فیلم مورد تحسین و تمجید قرار می‌دهند (این در واقع یک نوع شگرد تبلیغی زیرکانه و هنرمندانه برای سفارش‌دهنده یا صاحب صنعت است). در این قبیل مستندها، زیبایی‌شناسی صنعت از دیدگاه هنر فیلم مورد توجه مستندساز قرار می‌گیرد. نمونه‌ها: شیشه (۱۹۹۵) ساخته برت هانسترا، رادیو فیلیس (۱۹۳۱) ساخته یوریس ایونس و سمفونی دون باس (۱۹۳۲) ساخته ژیگا ورتوف یکی از نمونه‌های قابل توجه این نوع مستند که جنبه‌های فی‌البداهه و تصادفی زیبایی کار دستگاه تراش را از لحاظ هنر تجسمی مجسمه‌سازی با پلیسه‌های آهن نشان می‌دهد، فیلم گل شبدر، ۱۳۸۳، ساخته بلال ملاحمزه است که در سومین جشنواره جهانی فیلم کوتاه اصفهان، در بخش مستندهای صنعتی به‌نمایش درآمد.

۶. مستند کردن (ثبت تصویری): فعالیت‌ها و جمع‌آوری اسناد تصویری در مورد فعالیت‌های تأسیساتی

فیلم مستند باید از یک موضوع حقیقی به شیوه‌ای «غیردراماتیک» (بدون استفاده از بازیگر حرفه‌ای، بدون صحنه‌آرایی و دکورسازی و بدون گریم و ...) حکایت می‌کند

و شکل‌گیری یک صنعت در مرحله استقرار و یا گسترش، از اهداف زیرگونه‌ای از مستندهای صنعتی است که تاریخچه پیدایش، تحول، گسترش و حتی زوال یک صنعت خاص را به‌نمایش می‌گذارند. این زیرگونه، معمولاً نحوه استقرار یک صنعت را در یک کشور و یا در یک منطقه و تاریخ شکل‌گیری آن را هدف قرار می‌دهد. نمونه‌های ایرانی: طرح چم (۱۳۴۳) ساخته منوچهر انور، جلال مقدم و منوچهر طبیب، فولاد مبارکه (۱۳۷۶) ساخته کامران شیردل، رگ‌های سیاه (۱۳۳۸) ساخته فرخ غفاری، شناسنامه کارخانه فراموش شده (۱۳۷۶) ساخته فرشاد فداییان، موج و مرجان و خارا (۱۳۴۹) ساخته آلن پندری و ابراهیم گلستان (که به‌خاطر برخی از ویژگی‌های موضوعی‌اش می‌تواند در رده مستندهای صنعتی «معرف یک فرایند عملیاتی» نیز قرار گیرد) و سنگ، آهن، اراده (۱۳۸۳) (فیلم برگزیده کارگردانی مستند صنعتی سومین جشنواره جهانی فیلم کوتاه اصفهان)، ساخته محمدسعید محمصی.

۷. مستندهایی که به توضیح و تشریح نقش صنعت و فناوری در تحول تمدن، با توجه به رابطه آن‌ها با شاخه‌های دیگر علوم هم‌چون زیست‌شناسی (بیوتیک و بیوتکنولوژی)، علوم انسانی، سیاست و اقتصاد، محیط‌زیست و طبیعت) می‌پردازند. نمونه‌ها: بخش‌هایی از مجموعه‌های مستند تلویزیونی مستند تمدن، عروج انسان، سیاره زنده و رخنه در اسرار (ماهیت پدیده‌ها). ■

